

Aspekt i tryb czasownika

Czasownik jest niezbędną częścią mowy, bez której nie udałoby nam się poprawnie komunikować. Należy być jednak świadomym użytkownikiem języka polskiego, dlatego z tej lekcji dowiesz się, czym są aspekty i tryby czasownika.

Kategorie gramatyczne – aspekt czasownika

Czasownik – w porównaniu z pozostałymi częściami mowy – ma najbardziej skomplikowaną odmianę. Może on występować w formach osobowych i nieosobowych (np. bezokolicznik i forma zakończona na '-no'/'-to'). W odmianie czasownika – oprócz kategorii gramatycznych osoby, liczby, rodzaju i czasu – występuje także aspekt i tryb. **Aspekt czasownika** informuje o zakończeniu lub zbliżającym się końcu czynności. Może być on dokonany lub niedokonany. Nie jest to kategoria, przez którą odmieniamy [czasownik](#). Czasownik ma określony aspekt.

Aspekt – to kategoria, za pomocą której wskazujemy, że:

- czynność trwa w czasie i nie da się wskazać lub przewidzieć jej rezultatu (zakończenia);
- czynność została zakończona lub możemy przewidzieć jej rezultat.

Trzeba pamiętać, że aspekt zawsze wiążemy z kategorią czasu, ponieważ jakieś zdarzenia pojawiły się lub zakończyły w przeszłości, trwają w momencie, w którym o nich mówimy (czyli 'teraz'), bądź pojawią się lub zakończą w przyszłości.

Czasowniki niedokonane (ndk) – wskazują czynności (stany, zdarzenia) z przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, które nie mają swego zakończenia lub rezultatu, np.:

Kiedyś dużo czytałem. (ale nie przeczytałem wszystkiego).

Dziś wiele czytam. (ale przecież ten stan trwa).

W przyszłości będę czytał jeszcze więcej. (ale nie mogę określić, czy ten stan się zakończy).

Czasowniki dokonane (dk) – wskazują czynności (stany, zdarzenia) z przeszłości lub przyszłości, o których powiemy, że mają swój koniec (rezultat), lub przewidujemy, że będą miały koniec i rezultat, np.:

Kiedyś przeczytałem wszystkie lektury. (skończyłem zadanie).

W przyszłości chętnie przeczytam tę grubą książkę. (zakładam, że kiedyś dobrnę do jej końca).

Czasowniki dokonane i niedokonane mają różną odmianę. Dotyczy ona głównie czasu:

- dla czasowników niedokonanych tworzymy formy wszystkich czasów: przeszłego, teraźniejszego i przyszłego. Trzeba jednak pamiętać, że formy czasu przyszłego są zawsze złożone (np. 'będę' + 'czytał'/'czytać');
- dla czasowników dokonanych tworzymy jedynie formy dwóch czasów: przeszłego i przyszłego. Również musimy pamiętać o tym, że formy czasu przyszłego są zawsze formami prostymi (np. 'przeczytam').

Różnice między formami czasu czasowników dokonanych i niedokonanych obrazuje poniższa tabela.

CZAS PRZESZŁY	CZAS TERAŹNIEJSZY	CZAS PRZYSZŁY
Czasownik dokonany kupić		
Wczoraj kupiłem książki.	—	Jutro kupię książki.
Czasownik niedokonany kupować		
Wczoraj kupowałem książki.	Dzisiaj kupuję książki.	Jutro będę kupował książki.

Zadaniowo (I)

Ćwiczenie 1

Przyporządkuj czasowniki do odpowiedniej grupy.

Czasowniki dokonane

Czasowniki niedokonane

sprzątać

przyjść

liczyć

przeliczyć

napisać

budować

pisać

zbudować

wracać

iść

wrócić

zdecydować

Ćwiczenie 2

Przyporządkuj podane czasowniki do odpowiednich grup.

Czas przeszły (czasowniki dokonane)

napracujecie się

czytałaś

będą kupować

czytamy

sprzedałem

pisałem

kupujecie

pracowałaś

będziemy czytać

będziecie pracować

piszę

będziesz pisała

sprzedacie

pracujesz

kupiliście

kupowałeś

przeczytałyście

kupią

napracowaliśmy się

przeczytacie

Czas przyszły (prosty) (czasowniki dokonane)

Czas przeszły (czasowniki niedokonane)

Czas teraźniejszy (czasowniki niedokonane)

Czas przyszły (złożony) (czasowniki niedokonane)

Ćwiczenie 3

Uzupełnij tabelę właściwymi formami czasownika.

Czasownik dokonany	Czasownik niedokonany
dojechać	
	podpisywać
zbudować	
	zapraszać
wygrać	
	zapisywać
przepisać	

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Kategorie gramatyczne – tryby czasownika

Czasowniki w formie osobowej mogą występować w trzech trybach:

- **oznajmującym** (inaczej: **orzekającym**) – informuje o rzeczywistych wydarzeniach z przeszłości, teraźniejszości i przyszłości;
- **przypuszczającym** (inaczej: **warunkowym**) – wyraża przypuszczenie, opowiada o zdarzeniach, które mogłyby się zdarzyć, gdyby pojawiły się ku temu odpowiednie warunki;
- **rozkazującym** – wyraża rozkaz, prośbę, przestrożę, a więc służy do tego, aby wywoływać jakieś stany (zdarzenia, sytuacje).

Należy pamiętać, że **wyłącznie w trybie oznajmującym wyrażamy kategorię czasu**. Ponieważ tryby przypuszczający i rozkazujący nie opisują konkretnych (faktycznych) zdarzeń i czynności, nie można w nich określić czasu.

Tryb przypuszczający

Tryb przypuszczający – rozpoznajemy po cząstce 'by', która dołączana jest do tematu fleksyjnego czasownika w czasie przeszłym.

- Formy trybu przypuszczającego mogą zawierać formę czasu przeszłego, bogatszą o cząstkę 'by' (te formy są najczęściej używane):
np. 'pisałaś' (forma czasu przeszłego) + 'by' → 'pisała-by-ś',
'pisał' (forma czasu przeszłego) + 'by' → 'pisał-by'.
- Obok form trybu przypuszczającego pisanych łącznie istnieją też formy rzadziej używane, pisane oddzielnie, np.:

(ja) pisała**bym**/**bym** pisała

(ty) pisała**byś**/**byś** pisała

(my) pisali**byśmy**/pisały**byśmy**/**byśmy** pisali/**byśmy** pisały

(wy) pisali**byście**/pisały**byście**/**byście** pisali/**byście** pisały

Zapamiętaj!

Pisownia cząstki 'by'

1. Cząstkę 'by' piszemy łącznie:

- **z osobowymi formami czasownika**, np.: 'Wyjechał**by**m w podróż dookoła świata...', 'Zrobił**by**m to na pewno.'
- **z partykułami**, np.: 'Oby tak się stało!', 'Niech**by** tak się stało!'
- **ze spójnikami**, np. 'aby', 'choć**by**', 'gdy**by**', 'jak**by**' (= 'gdy**by**'), 'toby' (= 'więc**by**'), 'że**by**'; spójniki te mogą występować z końcówkami osobowymi, np.: 'Gdy**by**m wiedział...', 'Że**byś** wiedział!'

2. Cząstkę 'by' piszemy oddzielnie:

- **z nieosobowymi formami czasownika**, np.: 'Wyjechać **by** w podróż dookoła świata...', 'W takim przypadku decyzję powzięto **by** natychmiast'.

- z wyrazami pełniącymi funkcję czasownika ('można', 'trzeba', 'warto', 'wolno'), np.: 'Trzeba by dokupić chleba.', 'Można by się nad tym zastanowić'.
- z wyrazami 'winien' i 'powinien', np.: 'Powinni byśmy to zrobić'.

Tryb rozkazujący

Tryb rozkazujący – tworzenie jego form jest dość skomplikowane, w zależności od typu czasownika. Na szczęście jako użytkownicy języka polskiego rzadko mamy z tym problemy. Tylko nieliczne czasowniki sprawiają nam trudności, jeśli chodzi o tworzenie form trybu rozkazującego. Należą do nich np. czasowniki: 'zrozumieć', 'ogolić', posiadające dwie formy trybu rozkazującego: 'zrozum' - 'zrozumiej' (dopuszczalna), 'ogol' - 'ogól' (rzadziej).

W formach trybu rozkazującego nie wyrażamy kategorii rodzaju.

Zapamiętaj!

W stosowaniu form trybu rozkazującego należy zachować ostrożność, by nie urazić osoby, do której kierujemy wypowiedź. Nie powinno się używać czasowników niedokonanych w trybie rozkazującym, np.: 'Zabieraj swoje rzeczy ze stołu!'.

Powyższe zdanie sygnalizuje zdenerwowanie i zniecierpliwienie nadawcy. Inaczej jest, gdy posłużymy się czasownikiem dokonanym, np.: 'Zabierz swoje rzeczy ze stołu'. Możemy też złagodzić swoją wypowiedź słowem 'proszę', np.: 'Proszę, zabierz swoje rzeczy ze stołu' lub 'Zabierz swoje rzeczy ze stołu, proszę'.

Wzorzec odmiany czasownika

Czasownik niedokonany typu 'czytać'

Tryb oznajmujący

1. Czas przyszły (złożony)

	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
--	-------------------	--------------

Osoba	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy
1. os.	(ja) będę czytał/będę czytać	(ja) będę czytała/będę czytać	(ja) będę czytać	(my) będziemy czytali/będziemy czytać
2. os.	(ty) będziesz czytał/będziesz czytać	(ty) będziesz czytała/będziesz czytać	(ty) będziesz czytać	(wy) będziecie czytali/będziecie czytać
3. os.	(on) będzie czytał/będzie czytać	(ona) będzie czytała/będzie czytać	(ono) będzie czytało/będzie czytać	(oni) będą czytali/będą czytać

Tryb oznajmujący

2. Czas teraźniejszy

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	(ja) czyt-am	(my) czyt-amy
2. os.	(ty) czyt-asz	(wy) czyt-acie
3. os.	(on/ona/ono) czyt-a	(oni/one) czyt-ają

Tryb oznajmujący

3. Czas przeszły

	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
Osoba	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. os.	(ja) czytał-em	(ja) czytała-m	brak	(my) czytali-śmy	(my) czytały-śmy
2. os.	(ty) czytał-eś	(ty) czytała-ś	brak	(wy) czytali-ście	(wy) czytały-ście

3. os.	(on) czytał -Ø	(ona) czytała -Ø	(ono) czytało -Ø	(oni) czytali -Ø	(one) czytały -Ø
--------	--------------------------	----------------------------	----------------------------	-------------------------	-------------------------

Tryb przypuszczający

	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
Osoba	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. os.	(ja) czytałby -m	(ja) czytałaby -m	brak	(my) czytaliby -śmy	(my) czytałyby -śmy
2. os.	(ty) czytałby -ś	(ty) czytałaby -ś	brak	(wy) czytaliby -ście	(wy) czytałyby -ście
3. os.	(on) czytałby	(ona) czytałaby	(ono) czytałoby	(oni) czytaliby	(one) czytałyby

Tryb rozkazujący

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	—	(my) czytaj -my
2. os.	(ty) czytaj -Ø	(wy) czytaj -cie
3. os.	(on/ona/ono) niech czyta	(oni/one) niech czytają

W polszczyźnie istnieje potencjalna forma 1. osoby liczby trybu rozkazującego ('niech pomyśl'), ale rzadko jej używamy.

Formy nieosobowe

Bezokolicznik	czytać
Forma nieosobowa	czytano (tryb oznajmujący) czytano by (tryb przypuszczający)

Imiesłów przymiotnikowy czynny	czytaj-ący/czytaj-ąca/czytaj-ące
Imiesłów przymiotnikowy bierny	czyta-ny/czyta-na/czyta-ne
Imiesłów przysłówkowy współczesny	czytaj-ąc

Ważne!

Pamiętaj, że:

- czasowniki w **bezokoliczniku** i **imiesłowy** nie mają trybów,
- czasowniki w **formie nieosobowej** zakończone na -no, -to nie mają trybu rozkazującego, ale mogą wystąpić w trybie oznajmującym i przypuszczającym.

Czasownik dokonany typu 'przeczytać'

Tryb oznajmujący

1. Czas przyszły (prosty)

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	(ja) przeczyt -am	(my) przeczyt -amy
2. os.	(ty) przeczyt -asz	(wy) przeczyt -acie
3. os.	(on/ona/ono) przeczyt -a	(oni/one) przeczyt -ają

Tryb oznajmujący

2. Czas przeszły

	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
Osoba	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj żeński
1. os.	(ja) przeczytał -em	(ja) przeczytała -m	brak	(my) przeczytali -śmy	(my) przeczytały -śmy

2. os.	(ty) przeczytał- eś	(ty) przeczytała-ś	brak	(wy) przeczytali-ście	(wy) ście
3. os.	(on) przeczytał-Ø	(ona) przeczytała-Ø	(ono) przeczytało-Ø	(oni) przeczytali-Ø	(oni) Ø

Tryb przypuszczający

	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga
Osoba	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy
1. os.	(ja) przeczytałby-m	(ja) przeczytałaby-m	brak	(my) przeczytaliby-ś
2. os.	(ty) przeczytałby-ś	(ty) przeczytałaby-ś	brak	(wy) przeczytaliby-ś
3. os.	(on) przeczytałby-Ø	(ona) przeczytałaby-Ø	(ono) przeczytałoby-Ø	(oni) przeczytaliby-Ø

Tryb rozkazujący

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	—	(my) przeczytaj-my
2. os.	(ty) przeczytaj-Ø	(wy) przeczytaj-cie
3. os.	niech przeczyta	niech przeczytają

Zadaniowo (II)

Polecenie 1

Wybierz zdanie spośród podanych poniżej i rozwiń je. Użyj przede wszystkim form osobowych czasownika, wyrazów pełniących funkcję czasownika oraz innych wyrazów z partykulą 'by'.

Gdybym był bogaty/była bogata, ...

Gdybym pojechał/pojechała w podróż dookoła świata, ...

Ćwiczenie 4

Rozpoznaj tryby czasowników i zaznacz je w tabeli.

Forma czasownika	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	Tryb rozkazujący
przepiszmy	☐	☐	☐
będziemy pisali	☐	☐	☐
przepiszcie	☐	☐	☐
przepiszecie	☐	☐	☐
przepisałabyś	☐	☐	☐
byśmy pisali	☐	☐	☐

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 5

Uzupełnij tabelę według wzoru. Tam, gdzie nie można określić formy, wpisz „-”.

Pamiętaj, że:

- czas określamy wyłącznie w trybie oznajmującym,
- w czasie teraźniejszym, przyszłym prostym i w trybie rozkazującym nie określamy formy rodzaju,
- czasowniki dokonane nie mają czasu teraźniejszego, tylko czas przeszły i przyszły prosty,
- czasowniki niedokonane mają czasy: przeszły, teraźniejszy i przyszły złożony.

Czasownik	Osoba	Liczba	Rodzaj	Tryb	Czas	Aspekt
czytamy	1.	mnoga	-	oznajmujący	teraźniejszy	niedokonany
napiszecie						
wracałbym						
będziemy sprzedawali						
wróciłaby						
zapisujemy						
zapisaliście						
niech podadzą						

Ćwiczenie 6

Utwórz od podanych czasowników formy trybu przypuszczającego i rozkazującego. Wpisz je do tabeli.

Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	Tryb rozkazujący
przepisaliśmy	przepisalibyśmy	przepiszmy
narysowaliście		
wracałeś		
będziemy szukali		
zapisłaś		

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.